

УДК 336.71

Олександр Дзюблюк, завідувач кафедри банківського бізнесу Західноукраїнського національного університету, доктор економічних наук, професор, м. Тернопіль

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ГОТІВКОВОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ І БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

Аналізується роль готівкового грошового обігу в сучасній економіці та системі грошових відносин, що стрімко розвиваються на основі цифрових технологій. Розглядаються основні властивості готівки та переваги і недоліки готівкових розрахунків порівняно із безготівковими платіжними інструментами у контексті державних обмежень руху готівки та диспуту про можливість “безготівкового суспільства”. Досліджуються основні сучасні тенденції організації грошового обігу і передові технології обслуговування руху готівки. На основі зарубіжного досвіду визначаються напрями удосконалення організації роботи банків з готівкою та перспективи підвищення ефективності банківської діяльності у сфері організації готівкового грошового обігу.

Ключові слова: банківська система, готівка, грошовий обіг, платіжна система, центральний банк, грошові потоки, цифрова економіка.

Стан національної економіки будь-якої країни значною мірою залежить від рівня організації грошового обігу, а отже, стабільна й ефективно функціонуюча національна система платежів і розрахунків, що забезпечується різними формами готівкових і безготівкових грошових коштів, є необхідною умовою розвитку економіки, оскільки порушення законів грошового обігу неминуче призводить до економічної кризи. Однак сучасні процеси глобалізації господарських зв'язків, сек'юритизації фінансових ринків та інформатизації суспільства, які істотно перебудували архітектуру всієї сві-

тової економіки, не могли не позначитись і на розвитку банківського бізнесу, цифровізація якого стала неминучою і вимушеною відповіддю на докорінну зміну економічних відносин, що знайшло об'єктивне відображення і у структурі грошового обігу. Нині власне організація грошового обігу як ключова функція банківської системи вже не може розглядатися окремо від появи за останні десятиліття новітніх продуктів і технологій, пов'язаних із електронними транзакціями, банківськими картками, сучасними інструментами інвестування коштів і хеджування фінансових ризиків та й загалом віртуалізацією взаємодії банків з клієнтами, що по суті кардинально видозмінило всю банківську діяльність, надавши їй такого динамізму, який відповідає запитам уже нового, цифрового економічного укладу.

У цих умовах банки змушені не лише постійно розширювати і вдосконалювати пропоновані клієнтам продукти, але й оптимізувати та розвивати наявні платіжні інструменти та механізми розрахунків задля адекватної відповіді на виклики вже нової, цифрової економіки й віртуалізованої системи економічних відносин. Відображенням цього є активний розвиток банківської інфраструктури у сфері інформаційно-цифрових технологій через поширення банківських карток, появу гаджетів для безконтактних платежів, розповсюдження інтернет-банкінгу, системи мобільних гаманців та інших сервісів, націлених на підвищення якості, швидкості й надійності здійснення платежів у режимі онлайн. Крім того, цифровізація банківського бізнесу є також відповіддю як на виклики часу, пов'язані з необхідністю економії суспільних витрат на безпеку та зі зручністю платежів, так і на загострення конкуренції із небанківськими інститутами й онлайн-сервісами з позицій забезпечення доступності та простоти розрахунків між усіма учасниками платіжного обороту. А це означає боротьбу за домінування, постійне вдосконалення і розширення саме сфери безготівкових платежів попри постійні намагання регулятивних органів знизити частку готівкових розрахунків у структурі платіжного обороту.

За таких обставин у сучасній теорії грошей і практиці банківського бізнесу виникає важливе і принципове питання стосовно оцінювання перспектив готівкового грошового обігу в умовах тотальної цифровізації економіки. Вирішення цього питання обумовлено, на наш погляд, необхідністю розв'язання трьох теоретико-методологічних завдань, пов'язаних із: 1) усвідомленням того, чи в найближчій перспективі взагалі збережеться готівка у сучасній цифровій економіці; 2) визначенням ролі й місця готівкового грошового обігу у загальній системі грошових відносин, що нині стрімко розвиваються на основі цифрових технологій; 3) оцінюванням перспектив трансформування власних управлінських і виробничих систем банків для підвищення ефективності їх діяльності саме у сфері організації готівкового грошового обігу. Адекватне розуміння зазначених моментів, яким і присвячено цю статтю, дозволило б, з одного боку, максимально ефективно побудувати організаційний механізм монетарного регулювання з урахуванням особливостей генезису грошового обігу в цифрову епоху, а з іншого, оптимізува-

ти функціонування банківської системи щодо задоволення всіх можливих запитів клієнтів не лише за новітніми напрямками цифрових технологій, але й у сфері традиційного банківського обслуговування з обороту готівки.

1. Перспективи готівки й “безготівкового суспільства”. Сьогодні головним трендом, що відображає розвиток грошового обігу в сучасних розвинутих економіках, є прагнення регулятивних органів максимально обмежити використання готівки, що пояснюється чіткою асоціацією готівкових платежів з обслуговуванням обладок тіншового сектору економіки, а також злочинної діяльності, яка охоплює широкий спектр незаконних трансакцій — від ухиляння від сплати податків та відмивання коштів до фінансування тероризму і наркотрафіку. Серед основних методів таких обмежень можна виділити: по-перше, припинення випуску купюр високої номінальної вартості як таких, що найбільш придатні до незаконної діяльності; по-друге, встановлення лімітів на використання готівкових коштів у торговельних операціях, здійснюваних на території країни; по-третє, економічні механізми “підштовхування” суб’єктів ринку до переходу на цифрові платежі. Такі обмежувальні заходи відображають поєднання зусиль держави та фінансової індустрії у процесі наступу з кількох “фронтов” на сферу готівкового грошового обігу у намаганні звести використання готівки суб’єктами ринку до мінімуму.

Так, 27 січня 2019 р. Європейський центральний банк припинив емісію банкнот номіналом 500 євро, про що було оголошено заздалегідь і продиктовано прагненням ускладнити життя кримінальному бізнесу, в якому велику роль відіграє переміщення та зберігання готівки¹. Ще раніше про виведення з обігу банкнот крупних номіналів оголосили центральні банки Канади, Великої Британії й Сінгапуру. А в академічних колах США, що правда поки ще на теоретичному рівні, обговорюється пропозиція про вилучення з обігу банкнот 100 і 50 доларів².

Особливо показовим є у цьому відношенні досвід Індії, котрий, утім, напевно чи може слугувати прикладом для наслідування. У 2016 р. уряд Індії раптово оголосив про вилучення з обігу 86% купюр, а саме всіх банкнот номіналом 500 і 1000 рупій, найбільш поширених у країні (на той момент це був еквівалент \$7,50 і \$15 відповідно), і про заміну їх на нові, більш надійні купюри номіналом 500 і 2000 рупій³. Прем’єр-міністр заявив про це рішення несподівано у телезверненні до нації увечері 8 листопада 2016 р. Сотні мільйонів людей на деякий час по суті залишилися без засобів до існування, а багато підприємств — без доступного механізму для проведення розрахунків за свої послуги, придбання товарів чи оплати роботи персоналу. Не дивно, що в країні виник хаос, адже проблема полягала в тому, що

¹ Jones C. *European Central Bank scraps 500 note* [El. resource] / C. Jones // *Financial Times*. — 2016. — May 4. — URL: <https://www.ft.com/content/e13cec74-120e-11e6-839f-2922947098f0>.

² Rogoff K.J. *The curse of cash* / K.J. Rogoff. — Princeton University Press: Princeton, 2016. — P. 85.

³ Lanchester J. *Should We Trash Cash?* [El. resource] / J. Lanchester // *The New York Times Magazine*. — January 10, 2017. — URL: <https://www.nytimes.com/2017/01/10/magazine/should-we-trash-cash.html>.

уряд анулював основну частину грошової маси, не надавши людям можливості для отримання нових купюр.

Загалом, крім того, що цей обмежувальний інструмент має сумнівну ефективність з погляду мінімізації готівкових платежів, потрібно вказати, що скорочення випуску банкнот великих номіналів призводить і до зменшення доходів центральних банків від емісійної діяльності у вигляді сеньйоражу як різниці між обсягом реалізації банкнот за номіналом та фактичними витратами на їх виготовлення, що є суттєвим джерелом доходів центрбанків, а отже, і самої держави.

Щодо лімітів на використання готівки, то метою їхнього запровадження є максимальне ускладнення для економічних агентів можливості здійснювати будь-які розрахунки без використання безготівкових платіжних інструментів, що визначається спробами держави по суті маргіналізувати готівковий грошовий обіг сегментом найдрібніших платежів, здійснюваних у сфері роздрібною торгівлі. Так, 20 липня 2021 р. Європейська комісія представила амбітний пакет законодавчих пропозицій щодо посилення правил ЄС у боротьбі з відмиванням грошей та протидії фінансуванню тероризму (AML/CFT — Anti-Money Laundering and Countering Financing of Terrorism), елементом якого є постанова, котра обмежує готівкові розрахунки по всій Європі до 10 000 євро як ключовий напрям пакету дій щодо всеосяжної політики Євросоюзу проти незаконного використання коштів⁴. Хоча потрібно зазначити, що і до цієї законодавчої ініціативи у ряді країн (і не лише Європи) уже тривалий час як було запроваджено обмеження на максимальні суми використання готівки. Діють такі обмеження і в нашій країні (табл. 1).

Таблиця 1. Обмеження на здійснення готівкових трансакцій в окремих країнах світу*

Країна	Ліміт	Країна	Ліміт
Бельгія	EUR 3 000	Греція	EUR 1 500
Болгарія	LEV 14 999	Угорщина	HUF 1 500 000
Чехія	CZK 350 000	Індія	RUP 20 000
Франція	EUR 1 000	Італія	EUR 1 000
Мексика	MXN 200 000	Польща	PLN 15 000
Португалія	EUR 1 000	Румунія	RON 10 000
Україна	UAH 50 000	Словаччина	EUR 5 000
Іспанія	EUR 2 500	Швейцарія	CHF 100 000
Велика Британія	GBP 15 000	Австралія	AUD 10 000

* За даними з офіційних сайтів регулятивних органів відповідних країн.

⁴ Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism and amending Regulations. (EU) No 1093/2010, (EU) No 1094/2010, (EU) No 1095/2010 [El. resource] / European Commission. — Brussels, 20.07.2021. — URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0421>.

У контексті таких заборон і примусів потрібно відзначити також окремі крайнощі, зумовлені проявом у деяких країнах надмірного “ентузіазму” торгових закладів і мереж щодо повної відмови від готівки при оплаті товарів і послуг або встановленням підвищених цін при оплаті готівкою. Такі антиринкові й дискримінаційні заходи цілком природно обумовили відповідну реакцію на законодавчому рівні. Наприклад, в окрузі Колумбія (США) було прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на визнання незаконною відмову торговельних мереж від прийому готівки, оскільки законодавці підраховували, що таким чином вони захистять інтереси 10 % громадян, не охоплених банківськими послугами. Зокрема, ухвалений у 2019 р. закон про заборону роздрібній торгівлі відмовлятися від прийому готівки (Cashless Retailers Prohibition Act) забороняє підприємствам роздрібної торгівлі дискримінувати готівку як форму оплати, в тому числі стягувати різні ціни з клієнтів залежно від способу оплати⁵.

Використання різних обмежувальних заходів з метою стимулювання переходу на безготівкові платежі та розрахунки нарівні із фактичною заборонаю або обмеженням на великі угоди з готівкою — це загальна економічна тенденція останніх років, яка, зокрема, має на меті виведення великих сум грошей з тіні та максимальне ускладнення легалізації коштів, набутих злочинним шляхом. Хоча на практиці не можливо точно оцінити ефект зниження рівня незаконних операцій саме унаслідок зменшення частки готівкових коштів у структурі платіжного обороту, особливо з урахуванням високого рівня винахідливості у злочинному світі й сучасних тенденцій щодо відповідної діяльності у сферу так званих криптовалют, котрі взагалі не слід вважати грошима⁶. Потрібно також розуміти, що більшість грошей у кримінальному світі відмивається не за допомогою використання готівки, а через фіктивні компанії, тобто тінювий сектор постійно вдосконалює свої інструменти та активно використовує безготівкові грошові кошти.

Більше того, навіть такий відомий ідеолог “безготівкового суспільства”, як американський економіст, професор Гарварду, Кеннет Дж. Рогофф у своїй книзі “Прокляття готівки” зазначає, що важко точно оцінити, наскільки буде меншим рівень злочинної діяльності й ухиляння від сплати податків у світі з меншою кількістю готівки (за його висловом, “a less-cash world”), натомість він лише “припускає”, що наслідки можуть бути суттєвими⁷. Це ще раз підтверджує, що сьогодні практично неможливо обґрунтувати доказову базу щодо взаємозв’язку між обсягами готівкових платежів і масштабами незаконних операцій тінювого сектору економіки, а така

⁵ Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council establishing the Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism and amending Regulations. (EU) No 1093/2010, (EU) No 1094/2010, (EU) No 1095/2010 [El. resource] / European Commission. — Brussels, 20.07.2021. — URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021PC0421>.

⁶ Дзюблук О. Сутнісні аспекти електронних грошей в умовах цифровізації банківського бізнесу / О. Дзюблук // Вісник Тернопільського національного економічного університету. — 2020. — № 2. — С. 86.

⁷ Rogoff K.J. The curse of cash / K.J. Rogoff. — Princeton University Press: Princeton, 2016. — P. 9.

посилена прив'язка готівки до злочинної діяльності по суті нав'язується суспільству у вигляді певного нарративу як обґрунтування необхідності відмови від готівкових платежів⁸. Однак це вочевидь має дещо інші цілі.

Насправді для розвинутого й цивілізованого суспільства має бути очевидним той факт, що боротьба з відмиванням коштів та усіма іншими аспектами незаконної діяльності із застосуванням готівки має лежати передусім у площині підвищення ефективності законодавчої бази і роботи правоохоронних органів, а не обмеження прав і свобод законослухняних громадян щодо використання їхніх легально отриманих доходів у вигляді тієї форми грошей — готівкової чи безготівкової, — яку вони самі вважають необхідною і вигідною для себе з економічного погляду. А тому заходи регулятивних органів держави, спрямовані на перехід до безготівкових форм розрахунків мають носити не репресивний, а радше стимулювальний характер, заснований на оцінці економічними агентами переваг відповідних платіжних інструментів.

Потрібно також розуміти і мотивацію власне самого банківського сектору у його прагненні максимального переходу до безготівкових платежів, що пов'язано не так зі скороченням тіньової економіки і незаконних трансакцій, як із бажанням підвищити свій прибуток за рахунок активізації застосування банківських карток і безконтактних платежів та, відповідно, скорочення касових підрозділів і кількості банкоматів, незважаючи на потреби й уподобання безпосередніх споживачів банківських послуг. Як ідеться у доповіді американських аналітиків *Global Payments Report*, від скорочення використання готівки виграють передусім банки, котрі отримують усе більше доходів завдяки переходу на електронні платежі⁹.

У поведінковій економіці це називається “підштовхуванням”, тобто якщо потужна інституція хоче змусити людей вибрати певну річ, найкраща стратегія — утруднити вибір альтернативи. Як зазначає британський дослідник фінансових ринків Бретт Скотт, банки закривають банкомати та відділення, намагаючись підштовхнути вас до використання їхніх цифрових платежів та цифрової банківської інфраструктури, а їхня справжня мета — скоротити витрати, щоб збільшити прибуток, заради чого вони намагаються підштовхнути нас до “безготівкового суспільства” та цифрового банкінгу¹⁰. На його думку, “безготівкове суспільство” несе небезпеку, адже люди, які не мають банківських рахунків, виявляться ще більш маргіналізованими, позбавленими цивільних прав через відсутність інфраструктури готівки, яка раніше їх підтримувала.

⁸ *Doing away with cash? The welfare costs of abolishing cash* / G. Rösl, F. Seitz, K-H. Tödter // *IMFS Working Paper Series / Goethe University Frankfurt, Institute for Monetary and Financial Stability (IMFS)*. — 2017. — No. 112. — 37 p.

⁹ *The 2020 McKinsey Global Payments Report*. — McKinsey & Company. — URL: <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights>.

¹⁰ Scott B. *The cashless society is a con and big finance is behind it* [El. resource] / B. Scott // *The Guardian*. — July 18, 2018. — URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/jul/19/cashless-society-con-big-finance-banks-closing-atms>.

Проте грошовий обіг — це надто важлива сфера економіки та суспільства, щоб віддати її на відкуп приватним інтересам, а тому державні механізми мають жорстко регулювати цю сферу і не допускати обмежень можливостей економічних агентів у виборі будь-якого засобу платежу, що є законним на території країни, тільки керуючись міркуваннями прибутків і витрат банківських установ. При цьому потрібно враховувати, що крім застосування адміністративних обмежень та важелів “підштовхування”, ще одним додатковим напрямом активних дій держави і фінансових інституцій з реалізації ідей “безготівкового суспільства” є інтенсивна пропаганда економічних переваг безготівкових розрахунків і цифрових банківських технологій порівняно з рухом готівки.

Дійсно, якщо йдеться про переваги безготівкових платежів порівняно із розрахунками готівкою, то вони загальновідомі та є відчутними, особливо із застосуванням цифрових технологій для всіх суб’єктів грошового обігу — підприємств, банківських установ, домашніх господарств. Для підприємств це передусім прискорення обороту грошових коштів і, як наслідок, зниження витрат обігу, що сприяє зростанню прибутку. Особливо це стосується підприємств торгівлі, яким використання безготівкових сервісів (кас самообслуговування, біометричних систем оплати тощо) дозволяє скоротити витрати, підвищити динамічність і конкурентоспроможність, кардинально змінити логістику. Для банків зростання обсягів електронних платежів означає не лише надшвидкість передачі інформації, але й істотне скорочення рутинних витрат, пов’язаних з обробкою документації та утриманням дорогої інфраструктури з обслуговування готівково-грошового обігу. Безумовну вигоду від застосування безготівкових платіжних сервісів отримують і домашні господарства, зокрема можливість здійснювати оплату товарів і послуг онлайн, по суті, не виходячи з дому. При цьому досвід деяких азійських країн, зокрема Китаю, Японії, Південної Кореї, вказує на активізацію такого напрямку розширення безготівкових платежів населення, як використання цифрових технологій на базі QR-кодів у мобільних додатках, що може стати альтернативою до банківських пластикових карток, коли при розрахунках за покупки достатньо мати смартфон із камерою.

Однак у контексті аналізу суцільних переваг цифрових систем розрахунків варто звернути увагу і на ті моменти, котрі неохоче беруться до уваги апологетами “безготівкового суспільства”, а урядові й фінансові інституції різних країн, наголошуючи на позитивних моментах цифровізації й вибудовуючи для громадської думки асоціативний ряд шляхом поєднання готівки, корупції та тіньової економіки, не вказують на проблемні аспекти цифрових платіжних систем.

Насправді, сприймаючи безготівкові розрахунки як благо сучасної цивілізації, варто пам’ятати і про порушення недоторканості приватного життя в обмін на комфортність використання цифрових платежів, адже смартфони та інші гаджети дозволяють проводити безпрецедентний збір

даних про поведінку користувачів, реєструвати дані про їхню геолокацію, а при здійсненні мобільних платежів — акумулювати і передавати дані про всі проведені трансакції. У таких умовах банки та платіжні системи стають власниками цінної інформації про поведінку клієнтів із значними ризиками витоку інформації з відповідних баз даних унаслідок злочинних намірів. Тому саме високі ризики шахрайства та прогалини у забезпеченні конфіденційності стають для багатьох суб'єктів ринку перешкодою у прийнятті рішення про перехід на цифрові розрахунки. Як зазначає австрійський економіст, дослідник “безготівкового суспільства” Фрідріх Шнайдер, використання готівки означає свободу, незалежність та прояв індивідуальності для громадянина, який не хоче втручання держави при використанні власних коштів¹¹.

З іншого боку, шлях до поступової відмови від використання готівки на користь цифрових платежів містить у собі серйозну загрозу для всієї фінансової системи країни та її національної безпеки, оскільки надмірна залежність усіх аспектів життєдіяльності, включно з платіжною сферою, від цифрових технологій робить національну економіку надмірно вразливою до катастрофічних збоїв у випадку кібератак або відключення електрики, а будь-який інцидент, пов'язаний із наслідками мережевих збоїв, може поставити під загрозу фінансову стабільність цілої держави. Очевидно, що доречним у цьому контексті було б вказати, що готівкові платежі не залежать від зовнішніх центрів обробки даних і не підлягають дистанційному контролю або віддаленому моніторингу.

Тому не в останню чергу внаслідок впливу зазначених факторів та попри бурхливий розвиток цифрових технологій, практика організації грошового обігу навіть у розвинутих країнах свідчить про те, що оборот готівки все ще зберігає свою вагомую роль у сучасній системі економічних відносин. Так, у доповіді експертів Європейського центрального банку про результати оцінювання кількості та обсягу операцій з готівкою у всіх країнах зони євро у 2019 р. зазначається, що близько 73 % усіх платежів у точках продажу були здійснені банкнотами і розмінною монетою, 24 % — за допомогою банківських карток і 3 % — іншими платіжними інструментами (табл. 2). І хоча у вартісному вираженні частка готівки на ринку основних платіжних інструментів становила дещо меншу суму виплат — 48 %, тоді як банківських карток — 41 %, а інших інструментів — 11 %, та все ж якщо із 4 трлн євро платежів у роздрібній торгівлі євросони майже 2 трлн — це розрахунки готівкою, а із 160 млрд разів, коли здійснюється платіж, 116 млрд — це платіж банкнотами і монетами, то чи схоже це на “безготівкове суспільство”?

¹¹ *Schneider F. Restricting or Abolishing Cash: An Effective Instrument for Fighting the Shadow Economy, Crime and Terrorism? / F. Schneider // Johannes Kepler University Working Paper. — April 2017. — No. 1708. — 38 p.*

Таблиця 2. Кількість і вартість трансакцій із використанням готівки у зоні євро у 2019 році*

Платіжний інструмент	Кількість трансакцій, млрд одиниць	Вартість трансакцій, млрд євро
Усі платіжні інструменти	160	4082
Готівка	116	1971
Картки	38	1667
Інші	5	445

* Джерело: *Study on the payment attitudes of consumers in the euro area — Executive summary / European Central Bank. — December 2020. — P. 18.*

Практично у всіх, крім двох, країнах зони євро готівка була найбільш використовуваним платіжним інструментом, з найбільшою часткою на Мальті (88 %), в Іспанії (83 %) та на Кіпрі (83 %). Натомість у Фінляндії та Нідерландах лише 35 % та 34 % платежів відповідно було здійснено готівкою¹². Це показує, наскільки вагомою залишається частка готівки у платіжному обороті найбільш розвинутих країн світу, попри наявність найперевішних технологій у сфері цифровізації банківського бізнесу.

Так само і в ширшому дослідженні нідерландської аналітичної групи, що вивчала досвід 47 країн, які охоплюють 75 % населення планети та понад 90 % світового ВВП, вказувалося на зростання обсягу готівки в усьому світі, на всіх континентах за останнє десятиліття з 8,1 до 9,6 % ВВП, попри збільшення можливостей електронних платежів, і це ще до початку пандемічної кризи¹³. При цьому більшість країн, де були доступні дані про рух готівкових коштів, повідомили, що готівка використовується у понад 50 % операцій. Згідно з дослідженням, найменша частка використання готівки у розрахунках домогосподарств припадала на Південну Корею (14 %), Швецію (20 %), далі зростаючи у таких країнах: США (32 %), Австралія (37), Велика Британія (42), Нідерланди (45) та Естонія (48 %) ¹⁴. У світі загалом готівкові платежі є дуже популярними не лише через відсутність необхідної інфраструктури та логістики у віддалених географічних районах, а й у зв'язку з наростанням кризових явищ у політиці та економіці багатьох країн, недовіри до банківських платіжних систем, зростанням рівня кіберзлочинства та кібершахрайства.

Наведені дані свідчать, що готівка, як і раніше, залишається дуже важливим інструментом розрахунків домашніх господарств в усьому світі. А тому, незважаючи на розвиток сучасних розрахункових технологій і появу нових безготівкових платіжних засобів, усе ще зберігається важливе значення готівкового грошового обігу як невід'ємної складової грошової систе-

¹² *Study on the payment attitudes of consumers in the euro area — Executive summary / European Central Bank. — December 2020. — 146 p.*

¹³ *World Cash Report 2018. G4S Cash Solutions / E. Boesenach, P. Knaap, T. Vries. — Utrecht : SMG Groep, Hasselt, 2018. — 192 p.*

¹⁴ *Ibid.*

ми країни та ефективної організації ринкових відносин. Очевидно, що у майбутньому роль електронних засобів платежу буде зростати, однак говорити про те, що у перспективі можливе повне заміщення готівки електронними грошима, поки все ж передчасно: вони ще упродовж тривалого періоду часу будуть співіснувати, ефективно доповнюючи один одного. Більше того, у реальній економіці попит суб'єктів ринку на готівку може навіть зростати, попри бажання влади його обмежити, адже споживач у будь-якому випадку прагне отримати звичний та зручний для нього платіжний інструмент, що особливо притаманно для періодів фінансово-економічної нестабільності, природних лих або криз, зумовлених неекономічними факторами (як то воєнні дії чи пандемії).

Не слід також забувати, що саме готівкові грошові знаки у вигляді банкнот і розмінної монети мають статус законного платіжного засобу на території країни (*legal tender*), що визначає їхню роль як засобу остаточного врегулювання зобов'язань і завершення платежів, тоді як усі інші платіжні інструменти відображають лише ті чи інші форми фінансових зобов'язань (до запитання, коротко- чи довгострокових) їхніх емітентів по відношенню до власників відповідних коштів. У зв'язку з цим може виникнути природне запитання: а чи має це значення в умовах всеосяжного охоплення цифровими технологіями, банківськими картками і безконтактними платежами всіх аспектів економічних відносин, включаючи і сфери роздрібною торгівлі, коли йдеться навіть про так звану цифрову готівку (*digital currency*)¹⁵? Очевидно, що має, особливо в умовах тих чи інших форс-мажорних обставин і нестандартних подій в економіці, на що нині мало звертають увагу і в теоретичних дослідженнях грошових систем, і у практиці організації банківської справи.

Наприклад, у вересні 2017 р. внаслідок потужного урагану Марія у Пуерто-Ріко було майже повністю зруйновано енергосистему, в результаті чого понад 3 млн мешканців острова на тривалий час залишилось без світла і зв'язку, втративши серед іншого також і можливість користуватися банківськими послугами, включаючи банкомати і безготівкові платіжні інструменти. По всьому острову люди вишикувались у довжелазні черги, годинами очікуючи біля банківських відділень і банкоматів у надії зняти якомога більше грошей готівкою¹⁶. Таким чином, стихійне лихо, що зумовило пошкодження електричних і комунікаційних мереж, одразу перетворило економіку цього Карибського острова на таку, що заснована виключно на готівці (*cash-only island*), адже людям будь-що потрібно було купувати їжу та пальне у торговельних закладах, де не було ніякої можливості ви-

¹⁵ Burchardi K. Ready for the Future of Money [El. resource] / K. Burchardi ; The Boston Consulting Group. May 12, 2020. — URL: <https://www.bcg.com/publications/2020/get-ready-for-the-future-of-money>.

¹⁶ Spicer J. Cash demand soars in Puerto Rico after hurricane hit ATMs and card systems [El. resource] / J. Spicer, R. Respaut // Reuters. — September 27, 2017. — URL: <https://www.reuters.com/article/us-usa-puertorico-cash-idUSKCN1C22GJ>.

користувати кредитні картки чи електронні платежі¹⁷. За таких обставин апологетика “безготівкового суспільства” не дає відповіді на запитання, як діяти, коли за форс-мажорних обставин люди можуть залишитися без засобів до існування, а суспільство “безготівкове” дуже швидко перетворюється на суспільство “безгрошове”.

Отже, попри те, що електронні платежі набувають усе більшого розвитку і поширення, повністю замінити готівковий грошовий обіг вони не можуть, а готівка сама по собі має низку властивостей, які визначають привабливість її використання суб'єктами ринку:

— *ліквідність*, що передбачає можливість моментального здійснення платежів економічними агентами, оскільки готівкові кошти володіють саме абсолютною ліквідністю, адже здатні одразу виконувати функції засобу обігу і платежу, без необхідності їхнього перетворення на інші фінансові інструменти;

— *висока надійність*, що забезпечується гарантією держави в особі ЦБ, який є емітентом готівкових грошових знаків, а тому використання готівки означає очевидність і остаточність здійснення грошових розрахунків у якості законного платіжного засобу за будь-яких обставин;

— *легкість застосування*, що означає здатність економічних агентів використовувати готівку за будь-яких обставин, оскільки це не потребує спеціальної технічної інфраструктури (як у випадку електронних грошей), а тому готівка не підлягає будь-яким відключенням, які спричиняють недоступність послуги;

— *конфіденційність*, що означає відсутність потреби у передачі будь-яких особистих даних при здійсненні трансакцій, особливо з урахуванням високої вірогідності їх потрапляння до сторонніх осіб із злочинними намірами, що є досить небезпечною тенденцією останніх років;

— *контрольованість емісії*, оскільки готівка є основою грошової бази (грошей центрального банку), а тому її випуск в обіг та вилучення з обігу надає можливості жорсткого контролю емісії державою, на відміну від інших агрегатів грошової маси (так званих “широких” грошей);

— *доступність*, що означає відсутність потреби для покупця і продавця у залученні будь-яких третіх сторін — посередників — для здійснення трансакцій, що також не вимагає і жодних зборів у якості плати за посередницькі послуги при здійсненні розрахунків.

Таким чином, готівка нині продовжує залишатися реальною альтернативою електронним розрахункам, особливо в умовах збоїв та технічних проблем. А розгляд перспектив “безготівкового суспільства” поки що не має підстав для втілення на практиці, принаймні в оглядовому майбутньому, у зв'язку з чим обидва сектори — сектор готівкового грошового обігу та сектор безготівкових розрахунків — ще тривалий час будуть невід'ємними складовими єдиного грошового обігу країни, функціонуючи паралельно.

¹⁷ Healy J. With widespread power failures, Puerto Rico is cash only [El. resource] / J. Healy // The New York Times. — 2017. — September 29. — URL: <https://www.nytimes.com/2017/09/29/us/puerto-rico-shortages-cash.html>.

Крім того, попри розвиток фінансових технологій, онлайн-платежів і удосконалення цифрових банківських сервісів, готівка усе ще зберігає ряд суттєвих переваг перед іншими платіжними інструментами, а тому ефективна організація її обігу не може не перебувати на порядку денному банківської системи країни.

2. Організація сучасного готівкового грошового обігу. Сьогодні можна спостерігати два паралельних тренди у розвитку готівкової і безготівкової сфер грошового обігу. З одного боку, бурхливо розвиваються технології електронних та мобільних платежів, розширюється та стає всеосяжною цифрова основа банківського бізнесу, а з другого — постійно, хоча й дещо повільніше, ніж раніше, зростають обсяги готівки в обігу, удосконалюються структура та логістика переміщення готівкових коштів, упроваджуються нові технології обробки готівки.

Однак попри те, що високотехнологічний розвиток банківських систем більшості країн світу поступово приводить до зниження частки готівкових розрахунків у структурі платіжного обороту, сьогодні жоден з існуючих електронних платіжних інструментів не може повністю витіснити використання готівки, а отже, готівковий грошовий обіг у найближчій перспективі буде міцно утримувати свою певну нішу в загальній системі взаємозв'язків економічних агентів, особливо якщо йдеться про господарські відносини із населенням. Адже в сучасних умовах домашні господарства ще далеко не готові повністю відмовитись від готівки та пожертвувати їй надійністю як засобу платежу й анонімністю розрахунків, а в кризових ситуаціях, як і раніше, покладаються передусім на готівкові гроші.

На початку епохи бурхливого розвитку електронних технологій в експертному середовищі пророкували швидкий перехід до “електронних грошей” і до функціонування платіжних систем в електронному вигляді майже повністю. Наводилися докази, що електронні системи грошових розрахунків є зручнішими, технологічнішими, дешевшими та безпечнішими¹⁸. Однак незважаючи на всі міркування про наближення “смерті готівки”, прогнози про поступове зникнення грошових коштів знаків та їх заміну електронними засобами платежу, провідні економіки світу продовжують успішно розвивати і вдосконалювати інфраструктуру готівкового грошового обігу навіть попри високі витрати на обробку готівки. Наприклад, витрати Федеральної резервної системи США на касові операції за останні два десятиліття зросли більш як удвічі — з 329 млн до 751 млн дол. (рис. 1).

Так само можна констатувати, що у провідних економіках попри їх лідерські позиції у розвитку цифрових технологій у банківській сфері продовжує поступово збільшуватись, а не зменшуватись величина готівкової грошової маси. Наприклад, Федеральна резервна система США, хоча і не розраховує окремо агрегат грошової маси M0, але наводить статистику готівкового компоненту агрегату M1, тобто грошей поза банками (Currency in

¹⁸ Krueger M. *Pros and Cons of Cash: The State of the Debate* / M. Krueger, F. Seitz // *Credit and Capital Markets*. — 2018. — Vol. 51. — Iss. 1. — P. 15—40.

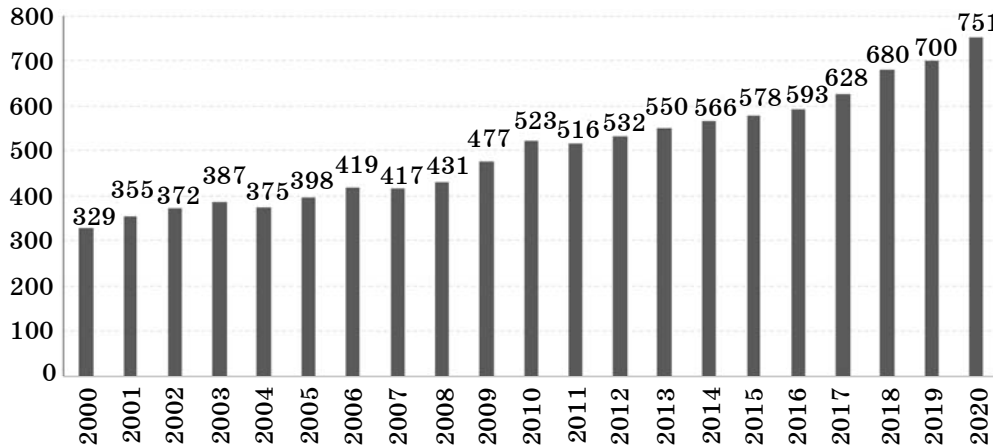

Рис. 1. Витрати Федеральної резервної системи США на касові операції, млн дол. США*

* За даними: www.federalreserve.gov.

circulation outside the U.S. Treasury and Federal Reserve Banks), який за останні 20 років зріс у 4 рази — із 534 млрд дол. на початку 2001 р. до 2,1 трлн дол. наприкінці 2021 р. (рис. 2), а це означає, що провідний центральний банк світу стабільно збільшує масу готівкових доларів США. Хоча тут потрібно розуміти, що за неофіційними оцінками, приблизно половина доларової готівки у вартісному вираженні перебуває за кордоном. Аналогічна тенденція спостерігається і у практиці інших ЦБ розвинутих країн. Зокрема, обсяг емісії банкнот Європейським центральним банком за останні два десятиліття збільшився із 200 млрд євро до понад 1,5 трлн євро, тобто у 7 разів (рис. 3). Так само за відповідний період можна констатувати збільшення емісії готівки Банком Англії у 3 рази — з 32,7 млрд до 95,7 млрд фунт. ст. (рис. 4).

Подібні тенденції стосовно масштабів обороту готівки характерні і для України, де за період з 2006 по 2021 р. кількість готівкових грошей в обігу зросла ще більше — майже у 10 разів — з 61,5 млрд до 592,2 млрд грн (рис. 5). Тільки упродовж 2020 р., із початком розгортання пандемічної кризи, обсяг готівки в обігу збільшився на третину, або на 133,4 млрд грн. Незважаючи на те, що Україна займає провідні позиції щодо використання фінансових технологій та дистанційного банківського обслуговування, відсоток готівково-грошового обігу залишається досить великим порівняно із розвиненими країнами.

У зв'язку із такими особливостями кількісних параметрів емісії готівки проблеми ефективної організації обігу готівкових коштів, оптимізації інфраструктури для широкого застосування готівки, підвищення її якості та посилення захисних властивостей, застосування різноманітних технологій і засобів обробки готівкових коштів залишаються актуальними і в

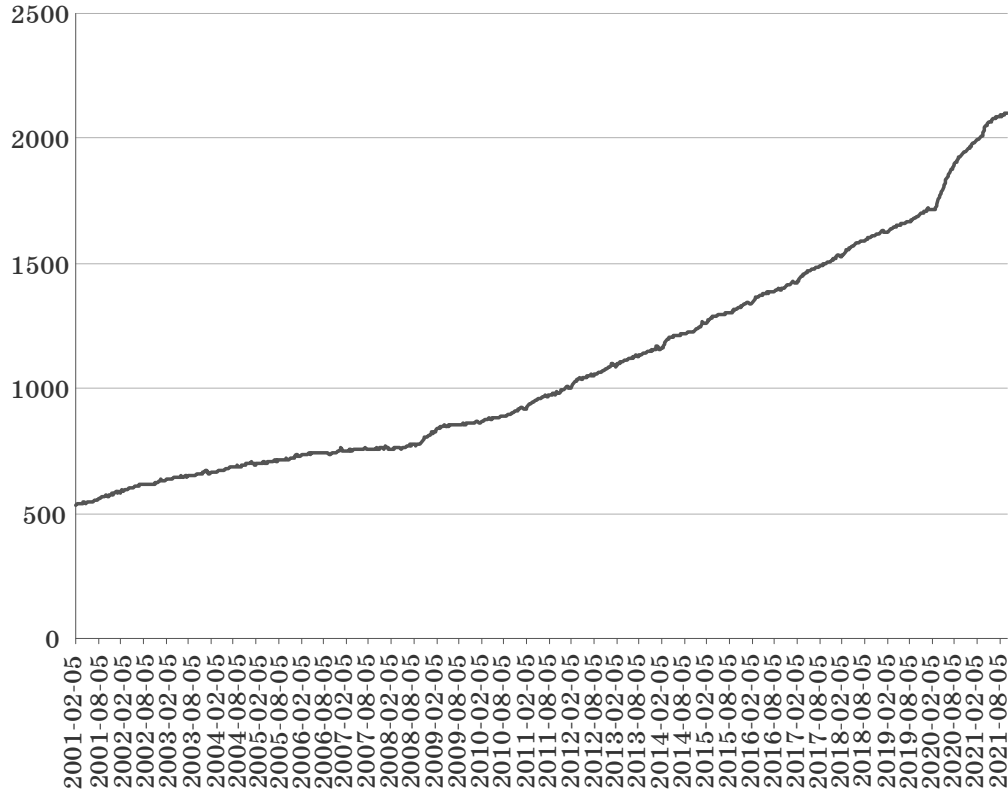

Рис. 2. Динаміка готівкових грошових знаків, емітованих ФРС США, млрд дол. США*

* За даними: www.federalreserve.gov.

третьому тисячолітті, причому не лише в країнах зі значною часткою готівки у структурі грошової маси і слабозвиненою системою електронних платежів, але і по всьому світу. Тому серед найважливіших завдань центральних і комерційних банків різних країн залишається удосконалення і пошук нових підходів до організації готівкового грошового обігу.

Нині центральні банки розвинутих країн стосовно різних платіжних інструментів зберігають прагматичний підхід, з одного боку, вітаючи і сприяючи впровадженню новітніх цифрових технологій, а з іншого, реалізуючи подальші заходи щодо оптимізації готівкового грошового обігу. А отже, перед центральними банками постає непросте завдання не лише поточної організації грошового обігу і оптимізації грошових потоків, але й дослідження сучасних світових тенденцій розвитку передових технологій обслуговування руху готівки, що має відображати об'єктивну необхідність впровадження найбільш ефективних схем готівкового обігу залежно від на-

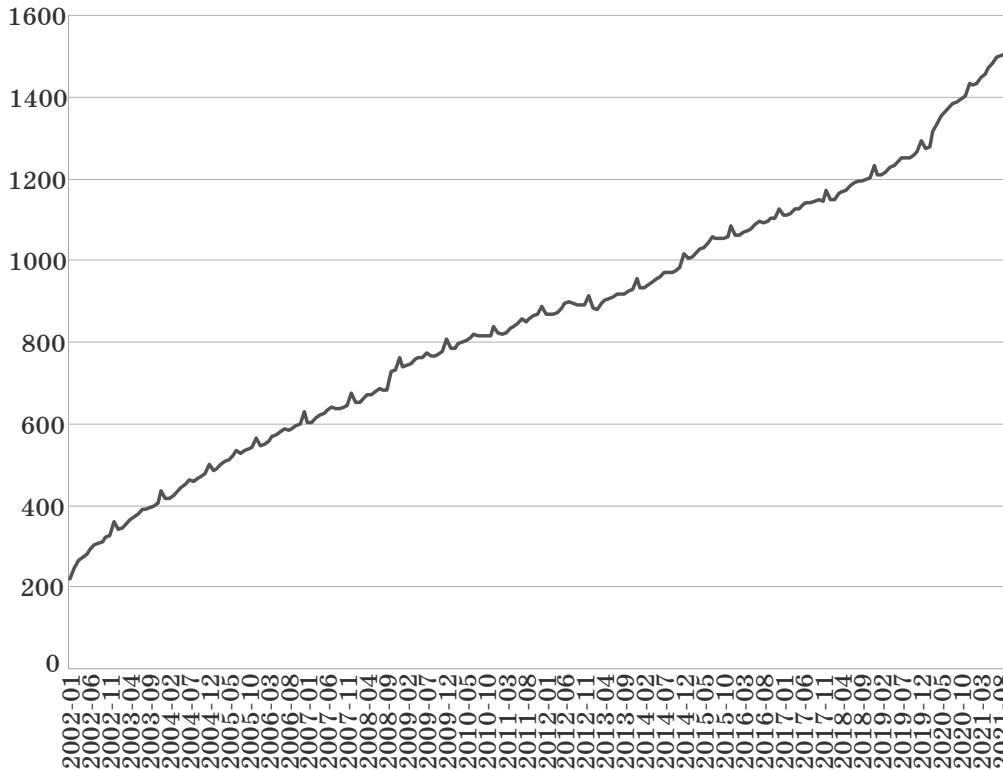

Рис. 3. Динаміка вартості банкнот, емітованих Європейським центральним банком, млрд євро*

* За даними: www.ecb.europa.eu.

ціональних особливостей та потреб ринку. Серед основних сучасних світових тенденцій розвитку готівкового грошового обігу можна назвати такі.

По-перше, *збільшення обсягів обороту готівки*, що спостерігається і загалом у масштабах світової економіки, так і в окремо взятих державах. При цьому означена тенденція посилюється у періоди фінансово-економічних криз або форс-мажорних обставин, що мають позаекономічний характер і позначаються на схильності економічних агентів отримувати готівку та активніше використовувати її як засіб платежів і розрахунків у період невизначеності, коли з'являється невпевненість у можливостях безперервного доступу до електронних платіжних сервісів, а також у спроможності банківських установ безперервно виконувати свої зобов'язання перед клієнтами за розміщеними на депозитах коштами. Крім того, потрібно розуміти, що зростання обсягів готівкового грошового обігу є необхідною й адекватною відповіддю ЦБ на поточну динаміку макроекономічних показників, пов'язану, зокрема, зі збільшенням потреби у платіжних засобах — як у готівковій, так і безготівковій сферах — через зростання ВВП країни

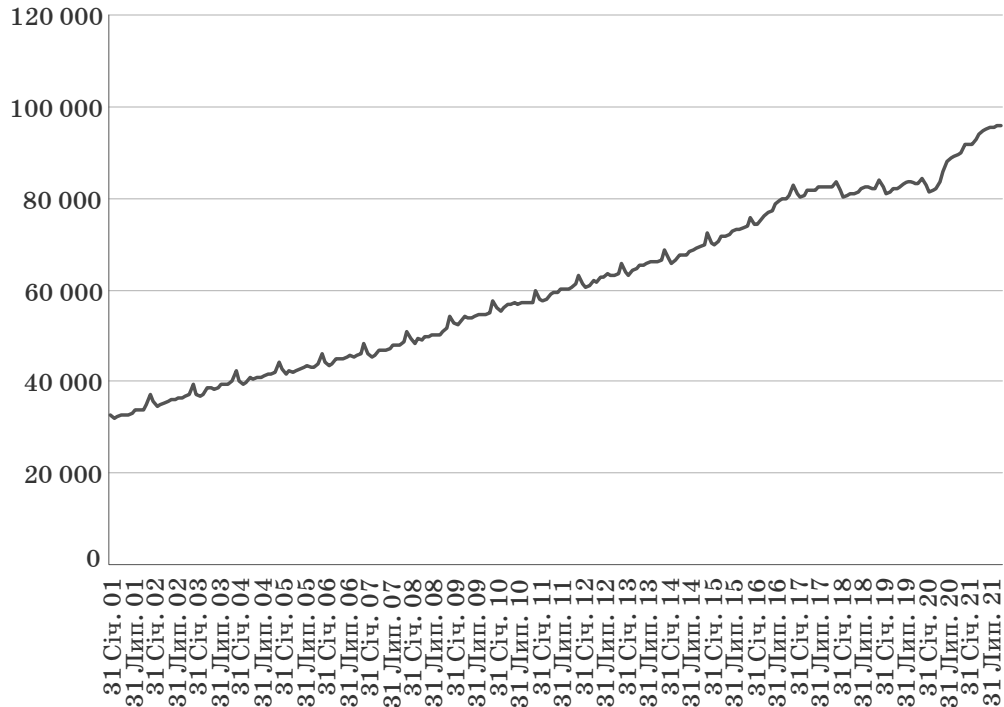

Рис. 4. Динаміка грошового агрегату М0 Банку Англії, млн фунт. ст. *

* За даними: www.bankofengland.co.uk.

та обсягів реалізації товарів, робіт і послуг, зростанням рівня споживчих цін у випадку наростання інфляційних і девальваційних процесів, зростанням номінальних доходів населення, нарощуванням обсягів державної допомоги домашнім господарствам у періоди несприятливої економічної кон'юнктури (наприклад, масштабні виплати населенню у розвинутих країнах під час пандемічної кризи).

По-друге, *централізація обробки готівки*, що відображає об'єктивну потребу банківських установ у скороченні операційних витрат на обслуговування руху готівкових коштів, у зв'язку із чим банки докладають усе більших зусиль для автоматизації процесів перерахунку грошей, перевірки їх достовірності та скорочення частки ручної праці при розширенні спектра роздрібних банківських послуг. У зв'язку з цим механізація та автоматизація процесів обробки готівки стають необхідними елементами централізованої обробки грошових коштів, що здійснюються шляхом створення досконаліших зразків традиційної банківської техніки: лічильників банкнот і монети, детекторів визначення справжності грошових знаків, пакувальної техніки з високою продуктивністю. При цьому застосування потужних автоматизованих систем дозволяє створювати великі касові центри, здатні обробляти значні обсяги готівки із зарахуванням коштів на точні рахунки клієнтів за мінімальні проміжки часу.

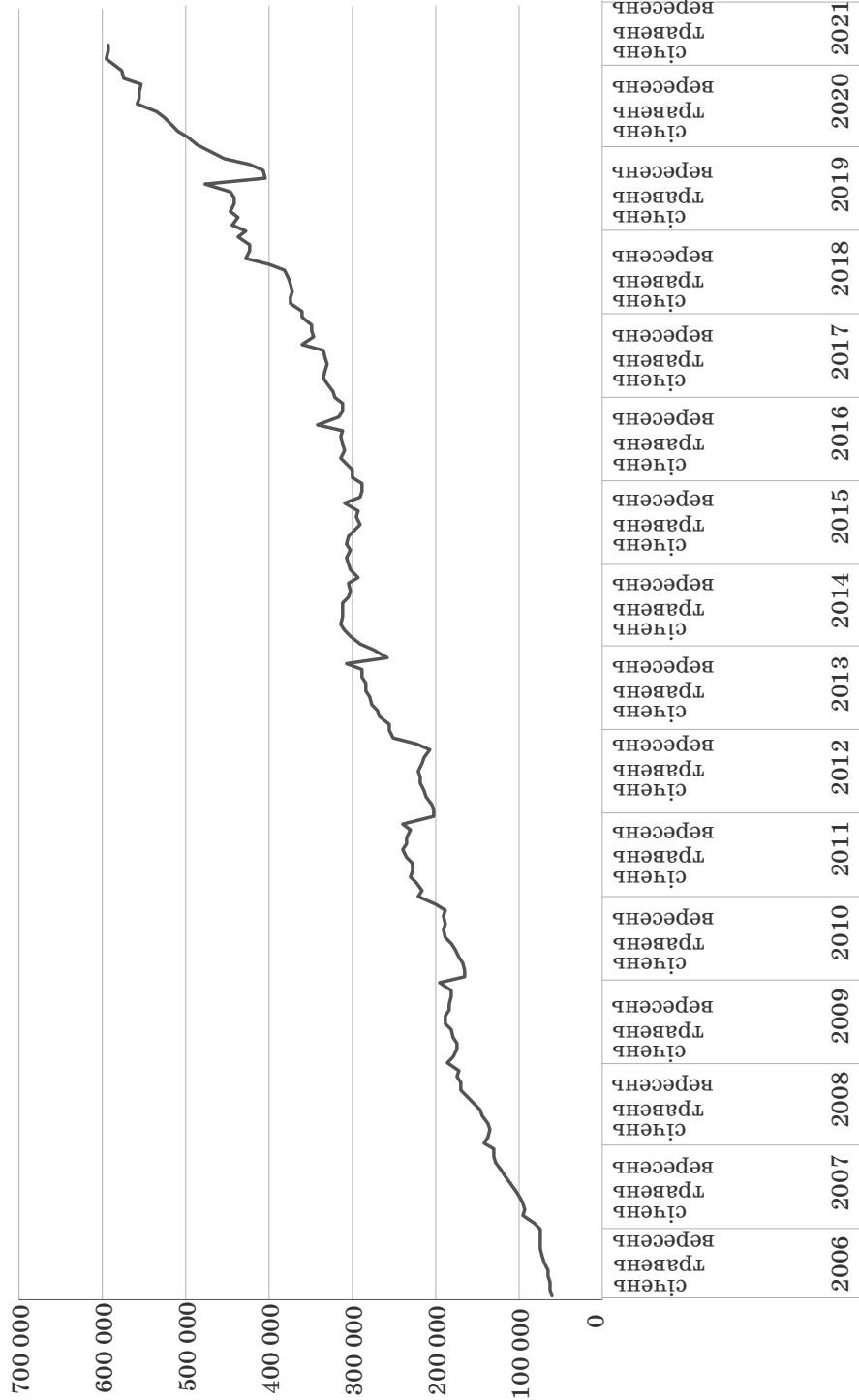

Рис. 5. Готівкові кошти, випущені в обіг Національним банком України, млн грн*

* За даними: www.bank.gov.ua.

О. Дзюблюк. Основні тенденції та перспективи готівкового грошового обігу в епоху цифровізації економіки і банківської справи

По-третє, *оптимізація грошових потоків*, що здійснюється банками за допомогою широкого використання статистичних даних щодо надходження і витрачання готівкових коштів за всіма пунктами обслуговування клієнтів. На основі відповідного програмного забезпечення це дозволяє ефективно прогнозувати і планувати необхідний рух готівки з урахуванням її рециркуляції з метою задоволення потреб усіх груп клієнтів у відповідних сумах, номіналах грошових знаків та у певний час, коли виникає потреба у готівці. Такі технології дозволяють максимально задовольняти попит клієнтів банків на готівкові кошти у той момент часу і в тих обсягах, коли це потрібно.

По-четверте, *розширення сфер використання аутсорсингу*, що передбачає залучення банками сторонніх виконавців не лише у традиційних напрямках операцій з готівковими коштами, як інкасація, перевезення і зберігання готівки, але і в таких складніших питаннях, як виробництво, випуск в обіг, обробка і знищення готівкових коштів, що вочевидь є відображенням прагнення центральних банків багатьох країн світу знизити рівень власних операційних витрат, пов'язаних з організацією грошового обігу. Позитивним моментом для держави є те, що зі зростанням безготівкових розрахунків знижуються видатки на підтримку готівкового обороту, але це не означає, що ЦБ в сучасних умовах можуть взагалі відмовитися від таких витрат, а тому передача частини операцій з обслуговування випуску й обороту готівки спеціалізованим компаніям у деяких країнах розглядають як один зі шляхів оптимізації витрат банківської системи. Тому виготовлення, випуск в обіг, транспортування, обробка та зберігання банкнот і монет можуть стати самостійними сферами діяльності та прибутковим видом бізнесу.

По-п'яте, *підвищення якості та захисних властивостей готівки*, що відображає комплекс заходів зі зміни дизайну і захисних ознак готівкових грошових коштів для боротьби з фальшуванням шляхом систематичного удосконалення технологічного, поліграфічного та фізико-хімічного захисту банкнот і монет. Із цією метою ЦБ і виробники грошових знаків постійно поліпшують паперову (або полімерну) основу банкнот, ускладнюють способи друку, застосовують голографічні елементи, спеціальні фарби, мікроперфорацію та інші засоби захисту. Традиційно вважається, що кожні 5-6 років держава має змінювати дизайн та захисні ознаки банкнот для боротьби з фальшивомонетництвом. Наприклад, Банк Англії має намір у 2022 р. повністю відмовитися від паперових банкнот на користь полімерних, котрі значно складніше піддаються підробці, розриву або пошкодженню, а з урахуванням здатності добре відштовхувати бруд і воду, купюри, надруковані на полімерному матеріалі, зможуть прослужити у 2,5 рази довше за паперові.

Наведені тенденції означають, що готівка і в майбутньому залишатиметься одним із основних платіжних інструментів, а сьогодні вже серйозно не обговорюється питання про її “зникнення” чи “відмирання”, оскільки

жоден інший платіжний інструмент не має повного набору тих унікальних властивостей, якими володіють готівкові кошти. А тому від них відмовлятися передчасно і в найближчій перспективі готівка залишиться одним з основних та найбільш надійних засобів платежу, співіснуючи з безготівковими формами розрахунків та ефективно їх доповнюючи. А це вимагає від банківського сектору адекватних дій, спрямованих на оптимізації власних управлінських і виробничих систем для підвищення ефективності його функціонування саме у сфері організації готівкового грошового обігу.

3. Банківські технології у сфері готівкового грошового обігу. Незважаючи на те, що в останні десятиліття у зв'язку зі стрімким розвитком фінансових технологій та цифровізацією банківського бізнесу значно розширилось поле використання систем електронних платежів, у більшості країн світу готівковий грошовий обіг не втрачає свої позиції, а готівка утримує достатньо стабільну частку у структурі грошових агрегатів. Не є винятком у розвитку цих тенденцій і Україна, де структура грошової маси за останні десять років відображає стійкий тренд до збереження частки грошей поза банками М0 на відносно стабільному рівні — близько третини від загальної кількості платіжних засобів (табл. 3).

При цьому можна спостерігати досить суттєве збільшення готівкових коштів в економіці саме у період тих чи інших кризових явищ. Зокрема, у 2014 р. із початком розгортання фінансово-економічної і банківської кризи готівкова грошова маса зросла на 15 %, а у період пандемічної кризи тільки за 2020 р. обсяг готівки збільшився на 25 %. Характерно, що в ті періоди, коли можна було спостерігати зниження частки готівки у структурі грошового обігу, це було пов'язано не так із її витісненням цифровими технологіями безготівкових розрахунків (оскільки абсолютна величина грошей поза банками продовжувала зростати), як із тим, що загальний обсяг грошової маси у результаті емісійної діяльності банківської системи збільшувався ще більшими темпами. А в умовах дестабілізації соціально-економічного розвитку країни, зумовленої тими чи іншими економічними чи позаекономічними причинами, суб'єкти грошового обігу схильні до значно більшого використання готівкових коштів у своїх трансакціях. У зв'язку із цим досить передчасними слід вважати висновки про значне скорочення використання готівки у вітчизняній грошовій системі та усе більший перехід на електронні розрахунки.

У сучасних умовах важлива роль готівки в економіці, значущість технологічного прогресу у банківській справі та успішного впровадження нових управлінських рішень щодо зниження витрат на обслуговування готівкового грошового обігу стають особливо очевидними на тлі пандемічної кризи, що вкрай негативно позначилась на динаміці економічного розвитку в усіх країнах. За таких умов перед Національним банком і комерційними банками нашої країни постає завдання систематичної роботи з удосконалення організації готівково-грошового обігу та оптимізації руху грошових потоків з урахуванням кращого досвіду банківських систем розвинутих

О. Дзюблюк. Основні тенденції та перспективи готівкового грошового обігу в епоху цифровізації економіки і банківської справи

Таблиця 3. Динаміка структури грошової маси України за агрегатами*

Грошові агрегати, млн грн	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021**
М3												
залишки коштів	597872	685515	773199	908994	956728	994062	1102700	1208859	1277635	1438311	1850007	1925612
частка, %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
М2												
залишки коштів	596841	681801	771126	906236	955349	993812	1102391	1208557	1273772	1435221	1847363	1923604
частка, %	99,8	99,5	99,7	99,7	99,8	99,9	99,9	99,9	99,7	99,8	99,9	99,9
М1												
залишки коштів	289894	311047	323225	383821	435475	472217	529928	601631	671285	770043	1050051	1152741
частка, %	48,5	45,3	41,8	42,2	45,5	47,5	48,1	49,8	52,5	53,5	56,8	59,9
М0												
залишки коштів	182990	192665	203245	237777	282947	282673	314392	332546	363629	384366	516085	544246
частка, %	30,6	28,1	26,3	26,2	29,5	28,4	28,5	27,5	28,5	26,7	27,8	28,3

* Джерело: www.bank.gov.ua.

** Дані станом на 01.10.2021 р.

ринкових економік. Це означає, що такі технологічні аспекти оптимізації готівкового грошового обігу мають розглядатися на двох організаційних рівнях — центрального банку і комерційних банків.

Монополія центрального банку на емісію готівки, що є важливою складовою державної грошово-кредитної політики, визначає саме його ключову роль у процесі організації готівкового грошового обігу, забезпеченні максимальної відповідності руху готівкових коштів потребам економічного розвитку шляхом регулювання можливостей випуску та вилучення грошей з обігу. У зв'язку з цим основними завданнями ЦБ у сфері організації готівково-грошового обігу є такі:

- формування оптимальної структури номінального ряду готівкових грошових знаків відповідно до потреб роздрібних платежів різних груп населення та динаміки інфляційних процесів;
- протидія фальшивомонетництву шляхом розробки та реалізації надійних захисних ознак банкнот і розмінної монети, що робить їх підробку неможливою або економічно недоцільною;
- чітка регламентація всіх процедур організації роботи з готівкою комерційних банків та суб'єктів господарювання;
- використання регулятивних механізмів з метою прискорення повернення готівки до кас банків, що дозволяє скоротити їх номінальну кількість для обслуговування грошових оборотів і забезпечити кращу безпеку;
- організація належного рівня комунікацій з економічними агентами з метою проведення ефективної роз'яснювальної роботи щодо захисних ознак банкнот і розмінної монети;
- систематичні заходи з розробки напрямів удосконалення організаційної структури та технічної бази обробки готівкових грошових коштів.

Окремої уваги заслуговує останнє з перелічених завдань, пов'язане з технічними аспектами роботи з готівковими коштами, оскільки для вітчизняних умов може бути корисною практика центральних банків розвинутих країн світу, яка передбачає різні варіанти з використання інтегрованих рішень для обробки та перерахунку готівки на базі комплексів рахунково-сортувальних машин, що дозволяють здійснити перевірку справжності банкнот, перевірити їх серійні номери, забезпечити сортування за ступенем зношеності тощо. Досвід розвинених країн вказує, що перспективним напрямом удосконалення організації готівково-грошового обігу є централізація обробки готівки шляхом створення великих касових центрів на основі використання сучасної техніки обробки коштів з активним упровадженням сучасних схем і технологій, зокрема з використанням високошвидкісного рахунково-сортувального обладнання для обробки, формування та пакування грошових знаків. За централізованої обробки готівки передбачається здача клієнтом виручки через інкасацію у великі комерційні касові центри, в яких готівкові кошти оброблюються на високопродуктивному устаткуванні, що дозволяє заощадити час та витрати на обробку грошових знаків. Так, за підрахунками американських експертів, впровадження

централізованої обробки готівки на основі створення великих касових центрів дає можливість банкам Сполучених Штатів щороку економити суму, що наближається до 0,15 % вартості оброблених банкнот¹⁹.

Слід також враховувати, що світовий досвід з організації готівкового грошового обігу передбачає досить тісну взаємодію ЦБ з комерційними банками у сфері сортування банкнот, а також використання при перевезенні та інкасації готівки спеціальних пристроїв для пакування готівки, у разі несанкціонованого розкриття яких відбувається забарвлення банкнот спеціальною фарбою. Крім того, у США, наприклад, особливістю організації готівково-грошового обігу є те, що частина резервних фондів ФРС зберігається у комерційних банках, проте враховуються вони на балансі центрального банку. Така політика зберігання готівкових коштів дозволяє забезпечити раціоналізацію потоків готівки, їх постійну рециркуляцію та сприяє підвищенню якості й швидкості обслуговування клієнтів банківських установ.

Необхідно також зазначити, що для ефективної організації грошового обігу і забезпечення оптимального руху грошових потоків центральний банк повинен на постійній основі здійснювати моніторинг та аналіз основних тенденцій, що складаються у готівковому грошовому обігу і позначаються на його структурі та здатності обслуговувати платіжні потреби економіки. З цією метою необхідно аналізувати такі аспекти руху готівкових грошових коштів, як: джерела надходжень готівки в каси комерційних банків та напрями їх видачі із кас; швидкість повернення готівки у каси банківських установ; оборот роздрібною торгівлі та рівень інкасації готівкової грошової виручки, що отримується у сфері роздрібного споживчого ринку; можливості мобілізації комерційними банками внутрішніх касових ресурсів для задоволення потреб клієнтів у готівці; зміни у структурі економіки і тенденції розвитку тих чи інших галузей; динаміка показників споживчої інфляції і коливання обмінного курсу національної валюти; стан платіжного балансу та динаміка притоку і відтоку валютних коштів на внутрішній валютний ринок країни; стан та розвиток безготівкових розрахунків між юридичними й фізичними особами; обсяг платних послуг населенню; зміни, що відбуваються в обсягах, джерелах формування та напрямках використання грошових доходів домашніх господарств і бізнесу.

Загалом, наведені вище технічні заходи ЦБ, як і його аналітична робота, спрямовані на скорочення часу та зменшення трудомісткості циклу обробки готівки, зниження витрат на організацію готівкового грошового обігу, протидію фальшивомонетництву та захист економічних інтересів домогосподарств і бізнесу, що використовують готівкові кошти у своїх операціях. Центральні банки всіх країн світу постійно вивчають міжнародний досвід та тенденції розвитку грошового обігу, прагнуть розробляти та впрова-

¹⁹ *Global Payments 2020: Fast Forward into the Future* [El. resource] / *The Boston Consulting Group*. — URL: <https://www.bcg.com/publications/2020/payments-industry-fast-forwards-into-the-future>.

джувати нові схеми його організації з урахуванням національних особливостей.

Щодо передового досвіду роботи у цій сфері комерційних банків, то, як показує зарубіжна практика, ефективність організації готівково-грошового обігу значною мірою залежить від забезпечення їх новими технологіями та сучасною технікою для обробки та перерахунку готівки, тож у розвинутих країнах задля реалізації принципів централізації обробки готівкових коштів досить поширеним є використання такої бізнес-моделі організації роботи, як аутсорсинг.

Аутсорсинг сприяє розвитку банківського бізнесу, оскільки дозволяє комерційним банкам сконцентруватися на основних бізнес-процесах фінансового посередництва, не витрачати додаткові кошти і зусилля на підтримку не головних, але витратних напрямів роботи. Наявність в одного комерційного банку у регіоні матеріально-технічної бази та відпрацьованих технологій касової роботи із забезпечення роботи розгалуженої структури внутрішніх підрозділів, супроводу мережі банкоматів та перерахунку інкасованої виручки дозволяє організувати аутсорсингове касове обслуговування інших банківських установ на комерційній основі.

Зарубіжний досвід показує, що основною метою заходів і програм із залучення до сфери готівкового грошового обігу аутсорсингових компаній є зниження операційних витрат на зберігання, перевезення та оброблення готівки. Це може слугувати основою для побудови бізнес-моделі касового обслуговування у формі аутсорсингу на базі міжбанківського центру обробки готівки, що загалом дає такі позитивні результати: сприяє суттєвій економії коштів для кожного комерційного банку, оскільки виключає дублювання операцій у банках; підвищує рівень сервісу для клієнтів; поліпшує координацію функцій операційних підрозділів, пов'язаних з рухом, обробкою та зберіганням готівки; оптимізує готівково-грошові потоки загалом. Практика комерційних банків у розвинених країнах світу щодо роботи з готівкою підтвердила доцільність використання інтегрованих рішень для оптимізації бізнес-процесів на основі аутсорсингу, тому впровадження такого аспекту роботи банківських установ може бути корисним і в Україні.

Зазначені напрями раціоналізації готівково-грошового обігу із використанням інноваційних технологій ЦБ та удосконалення відповідних операцій комерційних банків можуть дати бажані результати й у вітчизняних умовах, оскільки дозволяють знизити витрати, забезпечити прозорість розрахунків та платежів, спростити контроль за станом готівкового грошового обігу, захистити інтереси клієнтів банківських установ. Цілком очевидно, що твердження про надмірну дорожнечу банкнот для економіки дещо перебільшені. Використання сучасних банківських технологій та інноваційних управлінських рішень стосовно схем організації грошового обігу сприяє суттєвому зниженню витрат на обробку готівки. За таких умов вартість банківських операцій з готівковими коштами приблизно відповідатиме вартості використання дебетових карт та електронного гаманця. У резуль-

таті ці технологічні рішення сприятимуть стабільному функціонуванню готівкового грошового обігу за оптимальних витрат банківської системи.

Цілком очевидно, що використання світового досвіду та розробка ефективніших технологій організації готівкового грошового обігу можливі лише з урахуванням особливостей соціально-економічного, історичного, географічного та культурного рівня розвитку країни. Однак позитивні напрацювання у цій сфері, що використовуються в розвинутих ринкових економіках, можуть сприяти розробці в Україні нових схем і моделей організації та управління всім циклом роботи з готівкою, напрямів удосконалення законодавчої і нормативної бази, а також формування відповідних інституційних механізмів у сфері готівкового грошового обігу.

Висновки. Сучасні світові тенденції розвитку цифрової економіки і платіжної системи свідчать про прагнення багатьох держав обмежити сферу застосування готівково-грошового обігу. З цією метою використовуються як адміністративні обмежувальні інструменти, так і пропагування переваг так званого “безготівкового суспільства”. Однак навряд чи готівка найближчим часом перетвориться на пережиток минулого або зникне як законний засіб платежу. Досвід функціонування грошових систем різних країн світу показує, що незалежно від рівня розвитку ринкової економіки та наявності надсучасних цифрових інструментів безготівкових платежів, готівка є актуальною і в третьому тисячолітті, а потреба у ній залишається достатньо високою з огляду на превалювання серед здійснюваних трансакцій у кількісному вираженні саме готівкових розрахунків.

Незважаючи на трудомісткість і витратність організації готівкового грошового обігу, він залишається важливим елементом національної грошової системи та банківського обслуговування суб'єктів ринку і сьогодні зарано говорити про цілковите заміщення готівки цифровими трансакціями, оскільки ніякий інший платіжний інструмент не володіє повною мірою відповідними унікальними властивостями готівки: надійністю, доступністю, ліквідністю, конфіденційністю, швидкістю і легкістю застосування. Тому готівкові кошти продовжують залишатися важливим компонентом грошової маси, а довіра до них забезпечується гарантією держави, що підтримує досить високий рівень їх застосування та визначає готівковий грошовий обіг як невід'ємну частину економічного життя суспільства.

Важлива роль готівки в економіці, значущість технологічного прогресу у банківській сфері й успішного впровадження нових управлінських рішень на рівні центрального банку і комерційних банків з метою зниження витрат готівкового грошового обігу стають особливо очевидними в умовах розгортання кризових явищ на фінансових ринках і проблем з ліквідністю, що періодично виникають і у банківських установах. А відтак досвід у цій сфері банківських систем провідних країн може бути корисним для застосування й у вітчизняних умовах. Це означає, що напрями подальшої оптимізації готівкового грошового обігу в нашій країні можуть мати у своїй основі ключові тенденції його розвитку в розвинутих економіках світу: ви-

користання аутсорсингу і сучасних технологій у сфері обробки, транспортування та зберігання готівкових коштів, оптимізація грошових потоків з урахуванням їх рециркуляції, централізація й автоматизація обробки готівки, модернізація її зберігання, протидія фальшуванню, постійне підвищення якості й посилення захисних властивостей готівкових грошових знаків. Окреслені тенденції визначають можливості банківської системи оптимізувати витрати під час здійснення операцій з готівкою, мінімізувати ризики та ще упродовж тривалого періоду забезпечувати стабільне функціонування готівкового грошового обігу на сучасному рівні.

Надійшла до редакції 12.11.2021

Oleksandr Dziubliuk. *The Main Trends and Prospects of Cash Circulation in the Era of Digitalization of the Economy and Banking.*

The role of cash circulation in the modern economy and the system of monetary relations, which are rapidly developing on the basis of digital technologies, is analyzed. The main features of cash, as well as the advantages and disadvantages of cash transactions in comparison with non-cash payment instruments in the context of state restrictions on cash flows and the dispute over the possibility of "cashless society" are considered. The main modern trends in the organization of monetary circulation and advanced technologies for servicing the movement of cash are researched. On the basis of foreign experience, the directions of improvement of the organization of banks' work of with cash and prospects of the efficiency increase of banking activity in the field of the organization of cash circulation are determined.

Key words: banking system, cash, money circulation, payment system, central bank, cash flows, digital economy.

Александр Дзюблюк. *Основные тенденции и перспективы наличного денежного обращения в эпоху цифровизации экономики и банковского дела*

Анализируется роль наличного денежного обращения в современной экономике и системе денежных отношений, стремительно развивающихся на основе цифровых технологий. Рассматриваются основные свойства наличных денег, а также преимущества и недостатки наличных расчетов по сравнению с безналичными платежными инструментами в контексте государственных ограничений движения наличности и дискуссии о возможности "безналичного общества". Исследуются основные современные тенденции организации денежного обращения и передовые технологии обслуживания движения наличных денег. На основе зарубежного опыта определяются направления усовершенствования организации работы банков с наличными деньгами и перспективы повышения эффективности банковской деятельности в области организации наличного денежного обращения.

Ключевые слова: банковская система, наличные деньги, денежное обращение, платежная система, центральный банк, денежные потоки, цифровая экономика.